

Мирослав ЛУКЕТИЋ*

РОВИНСКИ У ЈЕДНОМ ИНТИМНОМ ИСКАЗУ

У јесен 1963. године, заједно са др Ником Симовим Мартиновићем, директором Централне народне библиотеке Црне Горе на Цетињу, посјетили смо кћерку Лазара Томановића – Роксандру Томановић у њеном родном мјесту Лепетани, у Боки Которској. Мада је већ тада имала више од осамдесет година живота, ова образована и културна жена, импозовала је свјежином мисли и сјећања на многе минуле догађаје, којима је била свједок, а повезани су били са дјелатношћу њеног оца – маркантне личности политичког, научног и културног живота Црне Горе – крајем деветнаестог и почетком двадесетог вијека. Кућа Томановића у Лепетанима била је стјечиште родољуба и познатих личности, који су, као пријатељи и другови доктора Лаза, навраћали, били лијепо дочекивани, чашћавани и односили незаборавне утиске о људима, обичајима и природи овога краја. Међу њима је био и чувени Павле Аполоновић Ровински, блиски друг и пријатељ ове куће. Наша саговорница је живо и сликовито причала о Павлу Русу, преносећи се са узбуђењем у та прошла времена. Том приликом поклонила је Централној народној библиотеци писмо које јој је 1908. године из Русије упутио Ровински. Писмо је добро очувано, али је доста нечитак рукопис. Ја сам писмо прочитао, превео и послао уваженој госпођи Роксандри да га верификује. Ево шта ми је она одговорила:

Лейейтине 16 / X / 63

Поштовани Господине, примила сам Ваше пошिल्ке и ја Вам најпоштилије захваљујем на љубазности. Никад нијесам ни на крај приметити имала помисао да бих могла добити неку накнаду за оно писмо. Дала сам ја вама просити да би се сачувало. Сада ме радује мисао да оно има и неки значај, кад ја је ваша комисија тако оцијенила. Прочитала сам и препис

* Виши научни сарадник у пензији

и превод и нашла сам само једну иоџрешку. У ирејису, ња наравно и у иреводу, стоји ријеч „ирисно”. То на самоме иочетику, иџе Павле Аџолоновић каже како му се јавило ииџање „оџкуду мне сие ирише”. Он иџо иише иод знацима навода, јер иџо су ријечи из Еванџелија, којима је св. Јелисаветџа срела Дјеву Марију, кад је ова већ у блаџсловеном сџању дошла код ње у иосјету. Ријеч „ирише” неџачно је ирејисана као „ирисно”. Није ни чудо, јер знам у коликој је мјери чиџаво иисмо нечиџко. Можда Вам је чудноваџо како незаборавни Павле Аџолоновић иише о моме иок. оцу, али иџо је било у јеку „бомбашке афере”, кад је мој оџац био иредсједник владе и са сваке сџране био наџадан... али осџавимо иџо. Вјерујем да је са свим иџим њеџова усџомена у чиџавом Срџиџву осџала свиџетџа и неџомућена. Уз ириџаџеџски иоздрав, Роксандра Томановић.

Писма значајних људи из свијета науке, културе, литературе и умјетности, па и политике, често представљају праву ризницу нових сазнања о њиховом животу; она садрже интимне исповијести о животним тајнама, оцјене о догађајима и људима које су у јавности мало или сасвим непознате. Многа писма, нарочито писма познатих књижевника, имају литерарне вриједности и поред интересантног садржаја, одликују се љепотом изражавања, стилем и језичким богатством и није чудо што су атрактивна и занимљива за читаоце и истраживаче. И писмо Павла Аполоновића упућено Росанди Томановић, које се чува у Централној народној библиотеци Црне Горе на Цетињу, спада у ред занимљивих и важних извора за проучавање дјела Ровинског, и заслужује да, уз кратак коментар, на научном скупу буде саопштено у цјелини.¹

Подсјетићемо на неке основне податке о животу и дјелатности Павла Аполоновића Ровинског.

Рођен је 1831. године у Саратову, на Волги. Послије завршетка Филолошког факултета на Универзитету у Казању (1860), посвећује се проучавању прошлости словенских народа, посебно етнографије. Боравио је у Чешкој, Словачкој, у Србији (1867-1870), путовао је по источном Сибиру, Монголији, а 1878. године боравио је у Босни и Херцеговини, као дописник листа „Новоје времја”. У Црну Гору дошао је 1879. године и остаје ту, са мањим прекидима, све до 1906. године, када се враћа у Русију, да би радио на припремању и публикавању својих дјела о Црној Гори. За више од двадесет година живота у Црној Гори, Ровински је вршио свестрана научна истраживања из географије, археологије, историје, етнографије и културне историје. Путовао је по свим крајевима земље, тежећи да до танчи-

¹ Писмо сам први пут објавио у годишњаку „Бока”, бр. 10/1978, стр. 327-332.

на проникне у бит живота нашег народа, да утврди његове специфичности и поглед на свијет. Као ерудита, хуманиста, човјек демократског духа, са широким словенском душом, плијенио је људе својом појавом и стекао велику популарност у народу. Црна Гора му је постала друга домовина. Резултате својих дугогодишњих научних истраживања о Црној Гори, Ровински је саопштио на преко 4.700 штампаних страница. Његово животно дјело Черногорија, у шест обимних књига, издала је Имераторска академија наука у Петрограду. Објавио је и запажену монографију о Његошу и више других студија. Ровински је активно учествовао у културном животу Црне Горе. Један је од водећих чланова Цетињске читаонице, Одбора за подизање Зетског дома и предсједник Одбора за прославу четиристогодишњице Ободске штампарије, о којој је написао значајан рад.

Треба истаћи да је Ровински у младости припадао кругу револуционара-демократа, и да је био члан тајне организације народњака „Земља и Воља”. Био је повезан са пољским устаницима 1863. године, а узео је учешће у покушају ослобађања руског револуционара и књижевника Черњишевског. Због своје револуционарне дјелатности, неко вријеме био је прогнан у Сибир.

До краја живота Ровински је остао досљедан својим револуционарно-демократским погледима, а потврду за то налазимо и у тексту приложеног писма. Он оштро осуђује самодржавије у Русији, као и апсолутизам књаза Николе у Црној Гори. Прилике у којима је живио и атмосферу у Русији Ровински је у писму изложио концизно и сликовито. Било је то вријеме расула револуције 1905. године, пораза Русије у рату са Јапаном, вријеме када се царски режим путем прогона и убистава свирепо обрачунавао са својим противницима, када је владао хаос и распуштеност. Изнио је и своја лична запажања о кретањима у литератури, науци и на односе међу интелигенцијом.

За вријеме свог дугогодишњег боравка у Црној Гори, Ровински се није бавио политичком активношћу. Тражио је то од њега и књаз Никола и представници званичне Русије на Цетињу, јер су добро знали његова политичка опредјељења. Међутим, као научник и свестрани познавалац Црне Горе, Ровински је видио нарасле супротности у црногорском друштву и мада о томе у јавности није смио да говори, он је у духу народњачких идеја истицао вриједности патријархалног живота Црногораца, залагао се за очување њихових изворних особина и врлина, изражених кроз људскост, чојство и јунаштво.

Насупрот томе он је видио и критички оцјењивао личност књаза Николе – господара Црне Горе, који је попут руског самодршца спречавао

увођење демократских форми управљања земљом, све више се отуђивао од народа, бринуо највише о очувању својих династичких интереса, не презајући у томе са примјеном насиља. Сигурно да је негативна оцјена Ровинског о личности књаза Николе, изречена у писми Роксандри Томановић, једна од најоштиријих, забиљежених у литератури. Осуђивао је Ровински и стварање дворске камариле, бирократизацију државне управе, која је била зависна од књаза и за такве људе употријебио израз „фигуре са значкама на капама”².

Опаске у писму, које се односе на др Лазара Томановића, повезане су са његовим положајем предсједника црногорске Владе у јеку „Бомбашке афере”. Ровински је схватао тежину његовог положаја и зависност од воље господара, савјетовао да се мане политике, да дјелује као научник и правник. Знао је Ровински да ће његово писмо доћи у руке др Лаза; он му испоручује поздрав, назива га старим и добрим другом и истиче да га воли као и раније, као свог блиског.

Гајичино /13. I 1908.

Срећна Нова година

мила Роксандра!

Прије свега, јавило ми се питање: „Ошкуд ми ово дође?”, тј. како се то ви сјетисте мене, ви, од јујира до вечери заокуљени бријама око своје породице, ви, око које киии живој; а природа која окружава тај живој је тако привлачна и дивна! Како сте наумили да ми напишете, и при том још тако лијепо и срдечно писмо?! Просито надахнуо вас је Бој, добри ђеније, који живи у вама, и ви, свјесно или несвјесно, за мене сте урадили велико добро дјело.

Невесео ја овдје водим живој. Сурова природа: љета није ни било, а зима је тек ових дана поустила, иначе је стално било од 15 до 20 степењени и више. Нијесу бољи ни људи: унаоколо само убиства у виду разбојништва или у виду владиних езекуција и казни; на улици не можеш срести добро и предусрећливо лице, сви су најмурени, понекад безобразни, а често и пијани. Људи су ми овдје појино шући, не само они које сријећем на улици неће и такозвано друштво, интелијенција, литерарни свијет, све се измијенило проив прошлој старој, у којему сам се ја родио, васишвао и радио. Али није ствар једино у томе што сам ја изубио и што

² Др Перо Шоћ: *Ровински о Црној Гори*, Стварање, 1959, 9, стр. 733-734; др Нико С. Мартиновић: *П. А. Ровински*, Рад Конгреса фолклориста Југославије, Цетиње 1963, стр. 211-228; др Ђоко Пејовић: *О личности и дјелу П. А. Ровинској*, Историјски записи, 1967, I, 1, стр. 147-170 и др.

даље љубим своје сѝаре другове и не моју се навићи на нове. Не, ја видим и ѝризнајем ѝроѝрес у мноѝоми (у лиѝератури, школи, индустѝрији, иѝд.) и будући да нијесам у сѝању да идем заједно са друѝима, заосѝајући за ѝима, радујем се, ѝледајући ѝих, како брзо и ѝолејно иду најѝријед. Ја сам сѝекао ѝријатѝеље чак и међу најмлађом инѝелиѝенцијом, од које се уѝознајем са новим ѝојавама у разним обласѝима живоѝа и науке, а и сѝоѝако задовољавам и ѝихову знаѝижељносѝ у односу на нашу ѝрошлосѝ. Али ѝаквих ѝојава је исувиие мало; ѝо су малобројне, ријеѝке јединке, уоѝиѝе влада хаос; нема неких нових, ѝврдо усѝановљених и ѝоѝиуно разумљивих ѝринциѝа, влада бесѝринциѝијелносѝ, одсусѝво вишеѝ циља, који је ван наших личних ниских инсѝикаѝа и идеала; ѝоѝиуна расѝушѝеносѝ, чак неморалносѝ.

Осим ѝоѝа, ѝако сам се навикао на ѝланине, са којих моју видјетѝи далеко, далеко, сѝојеђи над свим високо, високо, и ѝрема мору, када је мирно и милује ѝоѝлед својом као оѝледало чисѝом ѝовршином, и када је бурно и ѝрозно, али увијек величансѝвено и моћно; а овдје све сједии ниско, хоризонѝ је мален, заокружује ѝа ѝонека шума и жалосна насеља: да и сунце се скоро никад не ѝодиче високо, а небески свод, већим дијелом, ѝредсѝавља неки калѝак муѝне боје; да и не ѝоворим о ѝој ѝрљавој аѝмосѝери, коју си ѝриморан да дишеш у Пеѝроѝраду.

Навикао сам се ја на друѝе људе, на друѝи живоѝи и обичаје; чак и у својој рођеној ѝородици ја се осјећам ѝиуђим човјеком. Моја родбина се односи ѝрема мени лијеѝо и чини све да ми буде добро; али ми умноѝоми имамо различиие обичаје и нарав: они ме не разумију – ѝо ја осјећам, и, само ѝо себи се разумије, Chesѝо се разилазимо у нашим симѝаѝијама и анѝиѝаѝијама. Мени је, наравно, ѝријатѝно да живим са својима, да дијелим са ѝима живоѝи, да осјећам да нијесам сам; а како Chesѝо желим да будем сам! И заѝо већи дио времена ѝроводим у усамљеносѝи, за својим ѝисаћим сѝолом и радећи, ѝреносим се у ѝе, драѝе крајеве, са којима сам се сродио, срасѝао и које ја више неђу видјетѝи; ѝдје ми је осѝало све чиме је живјело и куцало моје срце, шѝо се никада више неће ѝовраѝиѝи и не да се ничим друѝим доѝунѝиѝи, замијениѝи.

Завршавам рад на мојим књииама о Црној Гори: сада ће се шѝамѝаѝи археологија (са цѝиѝежима и сликама), заѝим слиједи савремено ѝоѝиѝичко сѝање, лиѝература и још неки ѝрилози и доѝуне и на крају библиоѝрафија, шѝо ће сасѝавиѝи још досѝа обимни ѝом. Осим ѝоѝа, ѝриѝремам књииу о Црној Гори више ѝоѝуларноѝ каракѝера за широку ѝублику. Чѝиав мој рад односи се на Црну Гору и заѝо ја о ѝој сѝално мислим, ѝодсјећам се на мој лични живоѝи у ѝим крајевима, на моје другове и блиске. Та сјећања се мије-

шају са сазнањем да сам се бесјоврајно са њима расјтао, изазивају и мени љубав и бол, али се и у њом болу осјећа нешто пријатно. Зашто је ваше писмо пробудило у мени осјећање сјетне и бола; а у исто вријеме, оно ме је обасјало свијетлим лучем, освијетлило је моју тамну и невеселу стварност.

Ви сте иако живо приказали ваше породичне прилике, иако да ја својим сојственим очима видим све вас: видим вас, љубави и љубави љубави свему добром и разумном, окружену својим малишанима, јаким и здравим, који се весело играју и цвркућу око своје мајке, која им се диви и не зна који је од њих бољи. Још из оној времена, добро се сјећам Филија, када се играо са својом лоптицом и тиме приморавао гједа да се креће, што му је помогло да оздрави. Добро памтиш и Петра и Десанку, ситидљиву, какве и треба да буду дјевојчице, али истовремено срдачну и милу. Жалим, наравно, што Широ није са вама, али он је ипак близу и за вријеме дужих љубавника може долазити кући и услед раздвојености још јаче осјећати породичну срећу. Ви пишете да је Филип већ ђак, да иде у школу, али у коју он школу иде? Како живи мој сестари друћ Филип? Главно је да му не даје да се излежава, јер животи се састоји у крећу, и што сам ја до сада жив, треба да захвалим само мојим јаким ногама, које ме докрећу.

А остарио сам ја овдје за једну годину више, нешто што бих могао остаријати у Црној Гори за пет година. Не обазирати се на мразеве, ја свакој дана шетам најмање три четвртине сата, не рачунајући то да свакој дана излазим ради ријечи – на шетњу, да нешто кунем и сл.

Ово одржава моју физичку ефикасност; а душом својом живим са прошлости, често се носим тамо, к вама, гдје се ви сада дивите, а некада сам се и ја дивео, сазријевању и рађању наранџи, гдје стално можеш да уживаш у вјечно зеленом олеандру и маслини, да осјећаш мирис ружмарина, а сада су код вас већ кађун, висабаба, цвјетају љубичице, а да и не говорим о ружама, ђорђинама и љулијанима у вашим собама, гдје их је код вас чинијава бајина и цвијетњак, нарочито у кући Филија.

Живо васкрсава према мном лик доброј Теофила, који вјечно брине и ради, и али дрва на оштини, касати заклане браве, чајшава нас вином или ракијом; Дарка, која се врти око лонца, а у њему се кува нешто укусно, или бдије над љубавом, гдје се врије и љивају у изврсној љубави; мало као да је уморна и замисљена, а како да се не умори и замисли, када треба да задовољи хрић малишана. Сјећам се још малих: Данице, Соке, Андрије, Бранке, Ане и још једне Данице, коју сам шетати од оштинџи д-ра Лаза. Сада су они сви одрасли: неки љовце до морима, неке су већ удаје. Давно нијесам имао прилику да осјећим Лейтоне, а ка-

ко сам желио! Сјећам се драгих: Саветџе, Зорке, Јелене (Филијове), Дуње са Славомиром; а како се држи Иво? Пење ли се још увијек на дрвеће?

Сјећам се и њокојника.

Сјећам се када смо на Ускрс били у цркви код светије Недјеље – и какви су њамо добри људи! Прави људи, а не фигури са значама на кайама, као у Црној Гори, што њако квари Црнојорце.

Свима, свима мој ниски њоклон и њојли њоздрав.

Д-ру Лазу, моме сџаром и добром друју, њакође, исџоручиџе мој њоздрав. Ја ња волим као и раније, као свој блиској, и заџо ми је жао што се нашао у њаком њоложају, да не може биџи оно што би хџио и што је њребало да буде. Он је научник, њравник; а са научношћу у Црној Гори далеко нећеш оџићи, али и њоред њоја, њејови научни радови и друшџивена дјелаџносџи сџворили су му једно изванредно име њознаџо далеко за њредјелима Црне Горе. А као њравник он је нашао њримјену за своја знања и оданосџи народу у суду. Најбоље би му било да је њредседавао Великом суду, одакле би мојао да конџролише друје судије, или да буде минисџар њравде и да орџанизује и њросвјеџу, и нишџа друју.

Али он није мојао а да не изврши књажеву вољу, а Књаз, њај велики лажљивац, њод ореолом великој њаџриоџе, џежио је својим уским корисџима; и никоја никад није усређио, никоме није сџворио добро име, а мноје њошџене, њамеџне и заслужне људе, ако не убије, џо их комџромийџује.

Али врџеме је да завршим.

Из дубине срца захваљујем вам за њисмо и дао вам Бој мноје сређе, и свако добро, да са вашим драџим суџруџом и друџом родбином будеџе здрави, и да вас њраџи душевно задовољсџиво.

Сав ваш Павле Ровински

Мирослав ЛУКЕТИЋ

РОВИНСКИЙ В ОДНОМ ИНТИМНОМ СВИДЕТЕЛЬСТВЕ

Резюме

Ровинский покинул Черногорию и вернулся в Россию в 1906. году. Жил он в Гатчине, недалеко от Сан Петербурга. Роксандра Томанович, дочь др Лазара Томановича написала ему письмо и Ровинский ей послал ответное письмо, в котором описал свою жизнь в России, оценивая её весьма критически. В письме Ровинский вспоминает свою жизнь в Черногории, высказывая большую любовь к этой стране и грусть что больше её не увидит. Письмо хранится в Центральной народной библиотеке Черногории в Цетинье.

